

Konflikten land–stad och aktiv rasbiologi

Två viktiga faktorer i mellankrigstidens bondeaktivism

AV YNGVE MOHLIN

1. Inledning

Under det senaste året har invandrarfientligheten i Sverige fått aktualitet. I Sjöbo kommun hölls i anslutning till riksdags- och kommunalvalet hösten 1988 en folkomröstning i flyktingfrågan. Nejsidan, dvs de som inte ville ta emot flyktingar i kommunen, segrade med bred marginal. Centerpartiet och Bondeförbundet har alltid haft stora framgångar i området. Efter vissa uttalanden med rasistiska undertoner sammankopplades Sjöbocentern med tidigare tankeexperiment inom den politiska bonderörelsen. Vad som åsyftades var delar av Bondeförbundets idéer under mellankrigstiden. Vi skall här granska dessa idéer. Därigenom får vi bättre möjligheter att bedöma påståendena att Sjöbocenterns idéer skulle ha samband med inslag i mellankrigstidens bondeaktivism.

1.1 Agrarianismen

Mellankrigstiden var i flera avseenden en förändringarnas tidsperiod. I svallvågorna av Versaillesfreden utvecklades i stora delar av Europa en bitter kamp mellan demokrati och diktatur. Samtidigt pågick, med regionala skillnader i intensitet, en förändringsprocess där de traditionella bondesamhällena mer och mer integrerades i det moderna industriella samhället. Mest påtaglig var denna modernisering i Västeuropa och i de skandinaviska länderna. I Öst-, Mellan- och Sydeuropa fortskred förändringarna i ett betydligt långsammare tempo.

Som en reaktion mot modernisering, industrialisering och urbanisering växte sig agrar- och bondepartier starka i Östeuropa och i de nordiska länderna. I Väst- och Sydeuropa integrerades de agrara intressena i redan befintliga konservativa och katolska partibildningar. De europeiska agrarpartierna har ingående studerats av bl a Se-

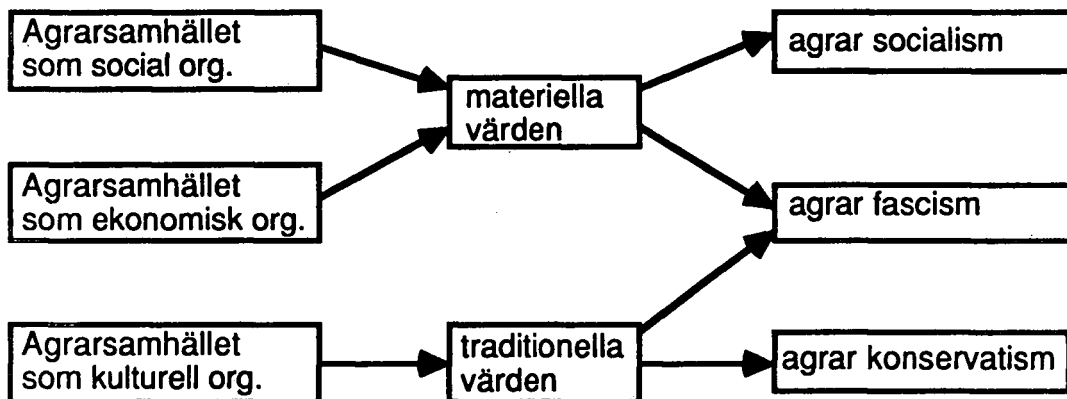
ton-Watson (1967), Jackson (1974), Gollwitzer (1977) och Urwin (1980). Mer översiktligt diskuteras de västeuropeiska agrarpartierna av Lipset och Rokkan (1967).

De budskap som förmedlades av mellankrigstidens politiska bonderörelser initierar studier av europeiska agrar- och bondepartier. Partierna stod för idéer vilka – koncentrerade till en enda idériktning – föll utanför de under 1800-talet utvecklade konservativa, liberala och socialistiska åskådningarna. 'Agrarianismen' hade sina rötter i de livsbetingelser som gällde i rurala områden och kan – efter industrins genombrott – betraktas som en motkraft till moderniseringen.

Agrarsamhället kan diskuteras i termer av social, ekonomisk och kulturell organisation. Bonderörelsernas politiska ideologi beror av vilka värden som betonas i agrarsamhället, och dessa värden beror i sin tur på vilka aspekter av agrarsamhället – ekonomiska, sociala och kulturella – som är dominerande. Ett schema över denna koppling kan få följande utseende (fig 1): Agrarsamhället som social organisation, dvs stratifieringen av agrarsamhället, har bl a diskuterats av Stinchcombe (1961/62) och Stavenhagen (1970). Den ekonomiska organisationen i agrarsamhället – uttryckt som Chavanovianism eller neopopulism har – uppmärksammats av Kerblav (1971) och Thorner (1971), medan agrarsamhället som kulturell organisation – 'the peasant way of life' – har behandlats av Dovring (1953), Hagen (1957/58) och Redfield (1961).

Den agrara radikalismen har uppmärksammats av Micaud (1955), Lipset (1971) och Alapuro (1980). Micaud menar att en röst på det franska kommunistpartiet i utvecklade områden var en röst mot tidigare feodala inslag. Lipset har kartlagt den agrara radikalism som utvecklades bland veteodlande farmare i Nordamerika medan Ala-

Fig 1

puro menar att den industriella expansionen på den finska landsbygden påverkade och inspirerade landproletariatet i socialistisk riktning.

Mellankrigstidens agrara fascism har undersökts av Loomis och Beagle (1946) och Snowden (1977). Loomis och Beagle har visat att de självägande bönderna i Nordtyskland under 1930-talet var mottagliga för högerextrema idéer. Snowden påvisar att den agrara fascismen i Italien hade stöd av större jordägare för att de bättre skulle kunna bekämpa den fackliga verksamheten på landsbygden.

Agrar konservatism har studerats av Friedrich (1937), Lewis (1978) och Moeller (1981). De två senare uppehåller sig i sina studier vid förhållandena i Mellaneuropa under 1880-talets jordbrukskris medan Friedrich beskriver den ruralt baserade emotionella nationalismen under Weimarrepubliken.

Agrarianismen – betraktad som en fristående ideologi – hämtade idéer från de agrara ideologier som redovisats i ovanstående schema. Den inhämtade tankegångar från såväl radikalism, fascism som konservatism. Från konservatismen hämtades den protektionism som uppkommit i samband med 1880-talets jordbrukskriser och ett nationellt tänkande, vilket brukar förklaras av den isolering och immobilitet som karakteriserar människor på landsbygden. Från konservatismen hämtades även rädslan för socialism och fackföreningsverksamhet. Högerextrema värderingar vävdes också in i agrarianismen. Ofta framhövdes rasduglighetens betydelse för den nationella och kulturella utvecklingen. Den socialistiska uppfattningen att storfinansen genom

truster och monopol exploaterade de mindre i samhället rymdes även inom ramarna för de agrarianistiska idéerna.

Däremot tycktes den ekonomiska och politiska liberalismen stå i en motsatsställning till agrarianismen. Företrädarna för de agrarianistiska värderingarna ansåg att det marknadsstyrda samhället hotade det agrara samhället och att den ekonomiska liberalismen undergrävde det traditionella självhushållet. Under 1910-talet menade talesmän inom bonderörelsen även att liberalernas krav på allmän och lika rösträtt för män och kvinnor var ett hot mot bondesamhället.

Agrarianismen kom i slutet av 1800-talet under organisering i Mellaneuropa och kanske främst i det tyska kejsardömet. Organiseringen i "Kaiserreich" har beskrivits av bl a Angress (1959), Hunt (1974), Hunt (1975), Winkler (1976), Farr (1978), Moeller (1981) och Blackbourn (1984). Bilden av lokalt bildade "Bauernbund" – bondeförbund – är densamma. I "bondeförbunden" fanns fragment av de europeiska agrar- och bondepartiernas politiska program.

Enligt Winkler (1976:4) menade ideologerna inom Bund der Landwirte – den mäktigaste agrarpolitiska organisationen i det dåvarande kejsardömet – att det agrara samhället vid denna tid hotades av såväl den socialistiska som den "gylle" internationalen, dvs av det kapitalistiska systemet. Liksom flera lokala bondeorganisationer – bl a Bayeriska Bondeförbund och Hessens Antisemiter – ansåg Bund der Landwirte – att både marxismen och storkapitalet styrdes av en mot agrarsamhället riktad judisk konspiration.

1.2 Syfte, angreppssätt, frågeställningar

I Sverige utvecklades agrarianismen i takt med att agrarsamhället integrerades i den kapitalistiska marknadsekonomi. Plattformen var under 1870- och 1880-talet Lantmannapartiet, vars stomme utgjordes av självägande bönder. Parti-programmen visade att partiet stod i en klar opposition till den statliga byråkratin och manade till största sparsamhet med statliga medel.

Under 1890-talet bildades – med förebild av Bund der Landwirte – i Mellansverige Agrar- och Lantmannaförbundet inom vilket det fanns ett tydligt protektionistiskt inslag. Förbundet var från början en ekonomisk organisation men ändrade dock över tid sitt intresse till att i högre grad riktas mot det politiska området. Agrar- och Lantmannaförbundet var starkt antisocialistiskt och såg skeptiskt på rösträtten.

Förbundet trädde självmant tillbaka under 1910-talet till förmån för Bondeförbundet och Jordbrukarnas Riksförbund. Partierna slogs under vintern 1920/21 samman till ett parti under beteckningen Bondeförbundet. Parti-programmen innehöll under 1920- och 1930-talet mycket av den radikala agrarianism som förespråkades av de tyska "bondeförbunden" (Mohlin 1989:54–58). Två inslag förtjänar särskilt att uppmärksammas.

- (1) en ekonomisk konfliktdimension mellan land och stad där städernas ökade politiska och ekonomiska dominans ansågs vara fördärlig för landsbygden

Det mer gynnsamma ekonomiska klimatet i städerna attraherade många människor på landsbygden och fick dem att lämna det rurala livet. Andra valde att emigrera och i första hand till Amerika. Urbaniseringen och emigrationen åtföljdes av en folkminskning, vilken stimulerade till

- (2) ett rasbiologiskt tänkande, vilket framställde jordbruket som den enda möjliga näringen och kärngruppen i agrarsamhället – de självägande bönderna – som rasdugligare individer ur ett demografiskt och kulturellt reproduktionsperspektiv

Syftet med denna uppsats är att, med tonvikt på mellankrigstiden, beskriva hur och på vilket sätt de svenska bondepartierna knöt samman konflikten land–stad med rasbiologin och hur denna "nya" samhällsdimension politiserades. Avsikten är också att beskriva argumentationsstrukturen bakom de mer framträdande uppfattningarna och teorierna.

Tre frågeställningar är i detta sammanhang relevanta:

- hur kom de ekonomiska skillnaderna mellan land och stad till uttryck?
- hur förklarades sådana skillnader ur ett rasbiologiskt perspektiv?
- hur inordnades, samordnades och uttrycktes konflikten land–stad och de rasbiologiska teorierna i bondepartiernas handlingsprogram?

2. Konflikten land–stad

En väl etablerad uppfattning är att det alltid har funnits en kulturell konflikt mellan land och stad. En avgörande faktor tycks vara att människorna i städerna utvecklats i en innovativ och annan riktning än de som lever på landsbygden. Den inneboende trögheten i de rurala områdena brukar förklaras av "the historical time lag", dvs att människor i rurala områden formas av de traditioner som cementerats av tidigare generationer.

Antropologen Robert Redfield (1961:40–65) menar att det traditionella bondesamhället kan betraktas som ett "delsamhälle" där livsbetingelserna sammanfattas av termen "a peasant way of life". Mot detta "lägre" samhälle ställer Redfield en urban och elitistisk kultur, vilken genom ekonomiskt uppsving och förbättrad social standard – the urban way of life – ser ner på det traditionella samhället. Landsbygden försätts i ett kulturellt underläge där barriären och försvaret mot stadskulturerna till slut skapar en konfliktsituation.

Seymour Lipset och Stein Rokkan (1967:21) ser, ur ett ekonomiskt och politiskt perspektiv, konflikten mellan landsbygd och stad som koncentrerad till varumarknaden. Bönderna önskade sälja sina varor till högsta möjliga priser och köpa vad de behövde av industriproducenterna till låga priser. Denna ekvation gick av naturliga skäl inte ihop. Missnöjet med marknadsekonomin spelregler var dock inte i sig ett skäl för bönderna att bilda egna partier. En ekonomisk konflikt kunde inordnas i de redan befintliga partierna eller i särskilda intresseorganisationer.

Nu kom agrar- och bondepartier likväl att bildas. I Västeuropa, växte de – enligt Lipset och Rokkan – endast fram där det ekonomiska missnöjet kunde vävas in i ett bredare sammanhang, i vilket en stark kulturell motsättning mellan land och stad spelade en avgörande roll. Lipset och Rokkan anser att agrara partier uppstod i områden där de kunde utmana det urbana samhället, dvs där städer och industricentra hade en

svag numerär och saknade större betydelse vid den tid när rösträtten utvidgades.

Derek Urwin (1980:62) menar att land och stad sedan urminnes tider, ur ett europeiskt perspektiv, betraktats som ett sociokulturellt motsatspar, vilket i första hand uttrycktes genom en distinktion mellan adel och borgare. I Sverige var emellertid situationen annorlunda: här hade bönderna i ständerna en egen representation. Först efter representationsreformen år 1866 och under 1870-talets industriella expansion politiserades förhållandet mellan land och stad och övergick i en konfliktdimension.

2.1 De svenska bondepartierna och konflikten land-stad

Under åren 1870–1940 pågick i Sverige en kontinuerlig migration. Allt flera människor övergav det, i många avseenden, hårda livet på landsbygden och gav sig iväg till städer och tätorter. År 1910 levde fortfarande 82 % av landets befolkning kvar på landsbygden. Trettio år senare hade denna siffra sjunkit till ca 70 %.

Trots urbaniseringen fortskred folkökningen i de rurala områdena fram till 1920-talet. Den främsta orsaken till detta var en stadig och jämn tillväxt av födelsetalen. Först därefter kan man tala om någon egentlig "flykt från landsbygden." Förutom den inrikes förekommande migrationen fortlöpte en ständig utflyttning från Sverige, vilken nådde sitt maximum under 1880-talets svåra jordbrukskris.

Konflikten mellan land och stad under 1800-talets senare hälft hängde till största delen samman med en ojämna ekonomisk fördelning efter industrialismens genombrott. Marknadsekonomi kom i första hand att gynna de urbana områdena och den urbana befolkningen. Under 1910-talet bildades därför som en motkraft till modernisering, industrialisering och urbanisering två bondepartier – Bondeförbundet och Jordbrukarnas Riksförbund, vilka sade sig vara språkrör för den, i egen mening, eftersatta jordbruksbefolkningen.

Den första utpräglade maktpolitiska striden mellan land och stad hade år 1894 utmynnat i den sk "vingklippningen". Tidigare hade de politiska striderna mellan lantmannaintressen och den centralbyråkratiska staten gällt sakfrågor. Utvecklingen efter år 1866 hade emellertid helt gått i städernas tecken. Under åren 1869–1893 steg städernas representation från 55 till 83 mandat. Städerna rymde år 1893 omkring 19 % av landets

folkmängd. I den andra kammaren förfogade städerna samma år över 36,4 % av platserna.

Valrätten, dvs den andel av de röstberättigade som passerat censusstrecken, var vid 1880-talets början något högre i städerna än på landsbygden. Några större skillnader uppkom egentligen inte förrän vid sekelskiftet. År 1894 antog riksdagen ett förslag om att höja den andra kammarens medlemstal till 230, varav städernas antal fixerades till 80 mandat. Detta kom att gälla fram till år 1908. Enligt Georg Andrén (1937) visade denna städernas vingklippning att

motsättningarna mellan kamrarna och mellan stads- och landsbygdsintresset nått en särskild skärpa: frågor om tullarna, om grundskatterna, om försvaret voro alla ägnade att understryka förut befintliga motsatser. Helt naturligt kom därför den strid om mandatet, som denna gång utkämpades inom riksdagens egna murar, att bli en strid om makten . . . (Andrén 1937:372).

Under senare delen av 1800-talet och vid sekelskiftet var ekonomisk olikställdhet den viktigaste skillnaden mellan land och stad. Ett exempel var tullstriderna under 1880- och 1890-talet vars eftermälen kom att försätta stora delar av jordbruksbefolkningen i en brydsam olägenhet. Ett resultat av tullstriderna var de självägande böndernas växande andel av antalet emigranter, ett annat den ökade tillströmningen av jordproletärer till städerna.

De ekonomiska och politiska skillnaderna mellan land och stad utgjorde två huvudargument för de tidiga bondeaktivisterna. Tillsammans med det nya valsysteemets spelregler – proportionella val i större och blandade flermansvalkretsar – kom de ekonomiska skillnaderna mellan land och stad att utgöra grundstommen i ett dokument författat av brukspatron Carl Berglund i Gimmene år 1910 och som anses vara startskottet för den partipolitiska bonderörelsen.

Berglund menade att bonderörelsen hade tre huvudfiender: industri, kapital och arbete. För att få större inflytande i samhället slöt sig dessa krafter, var för sig, samman i föreningar. Den jordbrukande befolkningen måste göra likadant för att hävda sina sociala och politiska intressen.

En orättvisa som Berglund pekade på var kommunalskatten, vilken på landsbygden omfattade ett belopp 3 1/2 gånger så stort som i städerna. Landsbygdens befolkning var även den som med sin begränsade inkomst fick betala de förmögenheter som storindustrin skapade genom trustar och monopol. Eftersom ekonomin utvecklades i

negativ riktning för landsbygden blev en naturlig följd en utvandring till städer och till Amerika:

Landsbygden avfolkas till stort men för jordbruket, som dock i avsevärd framtid måste förbli landets modernärning. Bönderna bli efter detta system, om fortsättningen blir den närvarande lik, inom en icke allt för avlägsen framtid endast hårt skuldsatta arrendatorer å jord, som endast till namnet är deras egen. De tryckas ned till en pariaklass (Johanson 1928:8–9).

Ur ett partipolitiskt perspektiv riktade sig Berglund mot det nya valsyste­met, vilket enligt hans mening, skulle sätta lantbefolkningen under ett förmyndarskap. De politiska partierna skulle försöka överbjuda varandra för att vinna böndernas röster. I grund och botten skulle partierna ”alltjämt förbli penningamaktens ödmjuka tjänare”. Det gällde för den jordbrukande befolkningen att sluta sig samman i egna politiska rörelser.

Konflikten mellan land och stad kom under 1910- och 1920-talet ofta att ta sig i uttryck i skrifter av olika slag. Det kan vara värt att uppmärksamma ett par yttranden som visar agrari­anismens häftiga aversion mot städer och dess moderniteter. Professor CA Reuterskiöld, en av teoretikerna inom Riksförbundet och Bondeförbundet, menade att storstaden var industrialismens oundvikliga slutprodukt. Storstaden var massornas förnämsta hemvist och förkvävde den enskildes frihet och självständighet:

Storstadens penningrikedom och penningmakt, dess fabriksarbete och dagliga jäktande, dess nöjeslif och likgiltighet för gamla värden undergräva sakta men säkert vårt folks andliga hälsa och kraft. Det är storstadens folk, som anger tonen och ger typen. Landsbyg­dens folk betraktas som efterblivet och förslöadt ... Bondeförbundet vill här föra fram landsbygdens folk, vill ge detta folk åter dess socialt ledande ställning ... Bondeförbundet vill en inrikespolitik, som sluta upp med experiment efter utländska förebilder och som gör landsbygdens jordbrukande folk, men icke industriens arbetare till medelpunkt för den svenska kulturens vidare utveckling (Reuterskiöld 1926:7, 10).

Hårdare i sin bedömning var redaktör James Kjellman. För att ge eftertryck åt sin jämförelse mellan landsbygdens jordbruk och städernas industri valde Kjellman några rader författade av docent Herman Lundborg, den mest kände ras­teoretikern i Sverige vid denna tid:

De som svampar ur marken uppväxande fabriker­na draga till sig landets unga söner och döttrar ... Städerna och industrisamhällena tillväxa raskt. Miljöförhåll-

landena äro i dessa sämre än på landet. Tuberkulos, alkoholism, könssjukdomar och annat elände härja ... Industrin slukar en stor del av bondestammen ... Det hela resulterar i att bondestammen försvinner ... Ett fullgott folkmaterial kan man emellertid ej köpa på någon marknad. Det tager århundraden och årtusenden i anspråk att åter uppbygga en rasduglig bondeklass om den gamla tillintetgjorts (Kjellman 1922:31).

Citaten ovan avslöjar en ny variant av agrar protektionism. Staden med sin industri hotar inte bara att försätta agrarsamhället i ekonomisk obalans. Den hotar även att med degenerativa medel infiltrera och krossa den agrara befolkningen. Fixerat till detta perspektiv får den mot staden riktade kulturella agrarianismen rent xenofobiska och rasbiologiska inslag. Denna uppfattning härrör från den – efter sekelskiftet – alltmer inflytelserika rasbiologiska forskningen, vilken i första hand vurmade för rashygien och demografiska problem, främst uttryckt i låg nativitet och urbanisering.

Reuterskiölds och Kjellmans argumentation mot städerna och mot industrins expansion innehåller utan tvekan rasbiologiska undertoner. Det är därför i detta sammanhang nödvändigt att uppmärksamma rasbiologins betydelse för den samtida samhällsdebatten och varför den kom att användas av företrädare för Bondeförbundet.

3. Rasbiologin som samhällsvetenskap

Den rasbiologiska forskningen, dvs läran om släkternas, folkens och rasernas utveckling, satte fart efter sekelskiftet. Impulserna kom från England och kan betraktas som ett resultat av Charles Darwins och Francis Galtons forskning inom utvecklingslärans område. Vad rasbiologerna i första hand intresserade sig för var hur man, i en tid av negativ befolkningsutveckling, genom rashygien skulle kunna förhindra ärftlig urartning (degeneration).

I Sverige inrättades år 1921 ett rasbiologiskt institut med docenten i rasbiologi och medicinsk ärftlighetslära Herman Lundborg som chef. Ett argument för inrättandet av institutet, var att den svenska rasen betraktad som kulturfolk – utan en omfattande forskning i förebyggande syfte – skulle dö ut på grund av låg nativitet och degeneration. Rasbiologerna ansåg att de ”klasser” som var bärare av en biologiskt mer­värdig arvs­massa ständigt minskade till förmån för lägre och rasodugligare skikt, vars andel av befolkningen i stället ökade.

Den 13 maj 1921 biföll riksdagen ett förslag

från regeringen att upprätta ett svenskt rasbiologiskt institut. Gunnar Broberg (1988:200 ff) har i en uppsats belyst hur rasbiologin institutionaliserades. Han menar att rasbiologin som begrepp inte var svår att förstå. Det hela handlade om biologi och hur man kunde urskilja rasvariationer. Vid tiden för institutets upprättande ifrågasatte ingen rasbiologin som vetenskaplig disciplin. Broberg påpekar att den rasbiologiska forskningen vid denna tid var både vetenskapligt spännande och ekonomiskt stimulerande. Den lovade en ny världsbild samtidigt som den avsåg att minska de sociala utgifterna. Som portalfigur i Brobergs framställning figurerar Herman Lundborg.

3.1 Herman Lundborg och den samhällsvetenskapliga rasbiologin

Herman Lundborg, drivkraften bakom och den självklare ledaren för institutet, hävdade att rasbiologin var en socialmedicinsk disciplin men den borde betraktas som en samhällsvetenskaplig gren. Rasbiologin hade till uppgift att fördjupa kunskapen om degenerationen, vilket enligt Lundborg skulle ske genom en kartläggning av de "djupast liggande orsakerna till brottslighet, vanart, alkoholism och annan undermålighet i vad form den än uppträder". Förutom denna uppgift skulle rasbiologin även sysselsätta sig med att studera ärftlighetsförhållanden bland människorna, dvs "uppkomsten av genier och talanger, normala egenskapers och sjukdomars nedärvning".

Som chef för rasbiologiska institutet utgav Herman Lundborg ett flertal skrifter där han redovisade Sveriges läge ur rasbiologiskt perspektiv. Enligt Lundborg (1921, 1934) hotades Europa, och därmed även Sverige, av en kulturell nedgång, eftersom människor i allt högre grad föredrog materiella fördelar i samhället framför ideella värden som reproduktion och värnande av den nationella kulturen.

Lundborgs huvudtes byggde på uppfattningen att olika samhällslager karakteriserades av skilda rasbiologiska värden. De kulturellt ledande skikten – statsmän, forskare, uppfinnare, författare, högre ämbetsmän o dyl – var enligt Lundborg de biologiskt bäst utrustade men av mindre rasvärde än medelklassen, eftersom de föredrog materiell standard och bekvämlighet framför reproduktion. Medelklassen i rasbiologisk mening – särskilt de självägande bönderna – bildade landets egentliga ryggrad med oanade förutsättningar för reproduktion. Inom de lägre samhällsskikten

fanns det biologiska proletariatet eller bottenströket i samhället. Detta skikt var, på grund av dåligt avpassad konstitution, klenare begåvning och svag karaktär, oförmögenhet att arbeta sig uppåt i samhället och olämpliga som reproducenter. Lundborg talade i sådana sammanhang om kontraselektion. Om de bäst utrustade människomaterialet ersattes av ett i rasbiologisk mening lägre skikt, inträffade inte bara en rasförsämring utan även en tillbakagång i kulturduglighet. Urvalet i dålig riktning skulle, enligt Lundborg, motarbetas genom en "social och moralisk dränering" med huvudvikten lagd på en eugeniskt inriktad födelsepolitik enligt två linjer: (a) positiv rashygien, dvs en stimulering av fortplantningen inom de biologiskt bäst utrustade och (b) negativ rashygien, dvs en sterilisering av biologiskt och ärftligt mindervärdiga.

Stad och landsbygd framstod som motsatspar i Lundborgs idévärld. Flykten från landsbygden, urbaniseringen och industrialiseringen fick, vad Lundborg kallar, socialbiologiska följder, vilka för de främsta kulturländerna var mycket farliga. De socialbiologiska följder som Lundborg angav kan indelas i tre symtom – demografiskt förfall, kulturellt förfall och ekonomiskt förfall – vilka sammantagna obönhörligt skulle leda till en urartning av kulturfolken.

För det första skulle landsbygden avfolkas, medförande att bondeklassen minskade i antal och kvalitet. Urbaniseringen skulle orsaka ett födelseunderskott, eftersom människor i städer mera hängav sig till njutning än till att värna familjen. Underskottet skulle ersättas av invandring av mindervärdiga folkelement. De rasblandningar som var att vänta fick ogynnsamma verkningar.

I städerna skulle moral och religion förlora sin betydelse för människorna. Ett helt igenom destruktivt levnadsmönster skulle uppstå med inslag av sedeslöshet, ohederlighet, förbrytelser, självmord och förfall till ett allt häftigare drogmissbruk. Som ett resultat av detta skulle kroniska och degenerativa sjukdomar uppstå.

För det tredje menade Lundborg att individerna i städerna utvecklades till individualister, vilka i första hand intresserade sig för "lyx och mammondyrkan". Den ekonomiska utvecklingen i städerna skulle därför leda till att klyftorna mellan fattiga och rika växte sig allt bredare.

För att lösa befolkningsproblemen, dvs låg nativitet och hög grad av urbanisering, manade Lundborg till eftertanke. Han såg det som an-

geläget att bondeklassens inflytande inte fortsatte att minska. Därför var det nödvändigt att jordbruket och dess binärningar stöddes – ”i folkregenerationens intresse måste en talrik och väl utrustad bondeklass privilegieras efter rashygieniska linjer”. Lundborg menade att det moderna samhället förklarar utrotningskrig mot bondeklassen.

Lundborgs uppfattning var att bondeståndet inte var ett stånd bland andra utan själva grundvalen för folk och stater. Ett folk överlevde, enligt Lundborg, på landet men det dog ut i städerna. Landsbygdens ”söner och döttrar” måste erhålla stöd för att bilda familjer. Detta kunde ordnas genom att staten tilldelade dem erforderliga gårdar, där ”talrika barnskaror kunna födas och växa upp”:

Det är just på landet som folkregenerationen måste komma till stånd. De hygieniska förhållandena i städerna kan man visserligen ordna fullt tillfredsställande, men det är vida svårare att där få till stånd en god social och moralisk dränering. Rashygieniskt går det knappast alls, ty storstadsbefolkningen vill och kan inte föröka sig tillräckligt och därmed är dess öde beseplat (Lundborg 1934:54).

Under 1930-talet utvecklade Lundborg, under stark påverkan av den tyska nationalsocialismen, även ett politiskt tänkande med rasbiologiska förtecken. Degenerationen skulle ofelbart skapa ”ett gatans parlament”, dvs ett demokratiskt samhälle, vilket som främsta uppgift hade att undergräva kärleken till fosterlandet och att stimulera till en ohämmad klasspolitik.

Lundborg framhävde även ”ledareprincipen”. Vad Sverige och andra kulturfolk behövde var begåvade statsmän och ledare. Ur Lundborgs visioner framträdde en statsmakt med en ny världsåskådning grundad på rasbiologi och rashygien, för vilken det främsta målet var att säkerställa folkregenerationen och därigenom bevara ”rikets nationella självständighet”.

4. Bondepartierna och den aktiva rasbiologin

Under 1920- och 1930-talen tog Jordbrukarnas Riksförbund och Bondeförbundet fasta på de rasbiologiska teorier som hävdade att bondeklassen – de självägande bönderna – var den, ur reproduktions- och regenerationssynpunkt, viktigaste försäkringen mot ett kulturellt förfall. Som nämnts och som framgår av detta avsnitt användes Lundborgs visioner av ett flertal inom bondepartierna som argument i debatten om jordbruks-

befolkningens sociala, ekonomiska, kulturella och politiska situation.

Det fanns inom bondepartierna under 1910-talet en utpräglad kärlek till fosterlandet, vilken hämtade sitt idéhistoriska stoff från svunna tider. Det mest tydliga exemplet på denna fosterländskhet var bondetåget år 1914, vilket även vävde samman den nationella känslan med en tydligt uttalad försvarsvänlighet.

Av de tidiga partiprogrammen framgick även en mer renodlad fysiokratisk tankegång. Jordbrukarnas Riksförbund publicerade inför 1917 års andrakammarval ett valmanifest där partiet ansåg att

Arbetet vid jorden bör därför tillkomma hedersplatsen bland alla arbeten inom samhället ... sedan urminnes tider och ända in i våra dagar har det varit jordbruket som givit landet kärnkarlar och kärnkvinor av bästa virke: det har varit det källsprång, varur hela samhället kunnat hämta föryngring (Håkansson 1959: Jordbrukarnas Riksförbund 1917).

Det första valprogrammet med rasbiologiskt inslag presenterades av Riksförbundet inför 1920 års andrakammarval. Partiet menade att en självägande och självständig bondeklass utgjorde den ”oumbärliga grundvalen för vårt land och för vårt folks lyckliga frihet”. Detta kunde bli verklighet om den enskilda äganderätten värnades och om staten noga övervakade finanskapitalet, storindustrin och affärsbankernas trustbildningar. Men det krävdes även att

Den svenska folkstammen skyddas mot rasförsämring genom motstånd mot alla för familjelivet nedbrytande tendenser och energiskt arbete för folkhälsans höjande, genom åtgärder för utvandringens hämmande och hinder mot invandring av icke önskvärda folkelement (Håkansson 1959: Jordbrukarnas Riksförbund 1920).

I 1920 års valprogram framhäver Jordbrukarnas Riksförbund tydligt de idéer som aktualiserats i de tyska ”bondeförbunden” vid sekelskiftet. I programmet uppmärksammades hoten från socialism och kapital samtidigt som partiet varnade för rasförsämring. Bondeförbundet omfattade inte denna rasparagraf i sina tidigare valprogram. Den infördes först efter sammanslagningen med Riksförbundet under vintern 1920/1921. Rasdiskussionen försvann ur programmen i slutet av 1920-talet för att återkomma i 1933 års grundprogram.

Också enskilda personer inom bondepartierna utgick från rasläran i sina framställningar. Nu kan

det emellertid vara svårt att fastställa om enskilda personers åsikter i en sakfråga kan vara representativa för ett partis åsikt i samma fråga. De enskilda personer som citeras i fortsättningen har dock det gemensamma att de uppbär officiella befattningar som partiföreträdare, vilket innebär att de kan betraktas som opinionsbildare. En opinionsbildare med särskild lyskraft var professor Nils Wohlin.

4.1 Nils Wohlin och den rasniterade bonderörelsen

Rädslan för den svenska kulturens förfall framgår av ett tal som hölls av Nils Wohlin i Härnösand år 1918. Wohlin uppehöll sig vid en inom bonderörelsen välprövad hotbild:

Rikemannen och industriarbetaren äro i själva verket lika osäkra värdare av det nationella, i detta ords betydelse av det inhemska och svenska. Smak och seder från kontinentens storstäder prägla den förres liv, internationella drömmar den senares tankar. Hos bonden och hos den enkle borgaren däremot, lever känslan för vår svenska natur, vårt folk och vår gamla kultur långt djupare . . . Därför hänger svenskhetens bevarande på den svenska medelklassens pånyttfödelse . . . Lantmännen måste gå i spetsen . . . Därför böra alla de samhällslager, som inse faran av storkapitalets och socialismens likgiltighet för hembygden värden, söka sig en gemensam politisk plattform (Wohlin 1918:37–38).

Nils Wohlin var en av de framträdande teoretikerna inom både Jordbrukarnas Riksförbund och Bondeförbundet. Han tillhörde som representant för bondepartierna första kammaren mellan åren 1919–1923. Därefter övergick Wohlin till högern för att år 1935 återigen ansluta sig till Bondeförbundet. Hans tid som förgrundsfigur inom den politiska bonderörelsen var dock vid denna tid förbi och han framstod alltmera som en politisk "vilde".

Vid 1920-talets början var Wohlin däremot att betrakta som den ledande ideologen inom bonderörelsen. Wohlin var en flitig debattör i riksdagen. Inläggen vid remissdebatterna åren 1920 och 1922 visar Wohlins rasteorier i öppen dager. Dessa var genomgående knutna till den jordbrukande befolkningens vedermodor i ett ständigt expanderande industrisamhälle. Vid 1922 års remissdebatt utgick Wohlin återigen från hotet från kapitalism och socialism:

Tidsläget kräver, att både den gamla storkapitalistiska konservatismen och den moderna urartade radikal-

ismen trängas undan, och att plats beredes för en radikal konservatism, och denna politik måste uppbäras av de ur rasbiologisk synpunkt värdefullaste elementen här i landet, och det är lantbefolkningen, småborgarna i städerna och de högre stående skikten av industriarbetarklassen (FK 1922, 3:38).

Under remissdebatten år 1920 diskuterade Wohlin den svenska bonde- och allmogekulturens framtid. Wohlins uppfattning var att den sittande regeringen Branting/Edén inte tog hänsyn till den svenska landsbygdens kultur. I stället gav den ökande anslag till "den moderna kulturens olika uppgifter", medan den svenska bonden för de härskande partierna var "en straffagefigur i ett turistlandskap eller en väljare som är bra att ha, då det gäller att tjäna de sk borgerliga intressena". Vid detta tillfälle vädrade Wohlin också sin invandrarfientlighet:

Ingenting har gjorts åt vår allra största fråga, ras- och befolkningsfrågan, utan tvärtom har vår svenska folkras de gångna åren skadats oerhört, i det att en oerhörd flod av mindervärdiga element från utlandet fått strömma in i riket. Frågan om en invandringslag vilar på bordet, och hela vår nativitetsfråga och vår ärfthetsfråga existerar inte för regeringen . . . På dess fana (bonderörelsens) stå icke blott klassegotiska krav, där stå också idéer, sådana som svenska folkrasens skyddande, storkapitalets bekämpande, familjelivets skyddande, vanhävdens och jobberiets motarbetande samt en renässans av allmogekulturen och allmogens hela tanke- och känsloliv. Bondens nuvarande frigörelsekamp tager sig uttryck i den politiska bonderörelsen, och denna har, liksom tidigare folkrörelser under Engelbrekt och andra, alltid mötts med hån och motstånd från de stora och höga herrarnas sida (FK 1920, 3:43)

Nils Wohlins tankegångar faller nära Herman Lundborgs. Det är också troligt att Wohlin inspirerats av Lundborgs diskussioner, särskilt när det gällde att framhäva bondeklassen som det rasdugligaste samhällsskiktet i en tid när bondesamhället klämdes hårt mellan kapitalismens och socialismens sköldar. Även i andra bondekretsar fördes liknande diskussioner.

4.2 Rasbiologiska tankegångar och invandrarfientlighet inom Bondeförbundet

Inom Bondeförbundet diskuterades under 1920- och 1930-talet böndernas ställning i samhället utifrån ett rasbiologiskt perspektiv. Det fanns också under denna tid en invandrarfientlighet inom partiet, vilken ibland tog sig i uttryck i den offentliga debatten. Det ligger nära till hands att knyta

samman invandrarfientligheten med rasbiologin. I likhet med industriarbetare framställdes invandrare – i första hand judar – som mindervärdiga och fördärvliga och överhuvud taget som andra klassens människor.

Vid förbundets extra riksstämma den 8–9 januari 1921, vilken i huvudsak behandlade förslaget om sammanläggning med Riksförbundet, togs rasbiologin upp av CG Björk i Hedemora (Bondeförbundets extra riksstämma 1921:10). Han menade att Sverige måste få en så stark och samlad bondeklass som möjligt. Bönderna var de som skulle ge landet livskraft: "låter man kärnan förtvina, förtvinar hela landet". Björk påvisade även, genom en grafisk framställning, hur de olika klasserna i Sverige förändrats under den senare tiden, dvs hur "den sunda och friska bondeklassen allt mera trängts undan av den ur rasbiologiskt synpunkt mindervärdiga industriarbetarklassen". För att ytterligare belysa böndernas särställning i samhället citerade Björk den tidigare uppmärksammade Herman Lundborg.

Under 1930-talet framträdde invandrarfientligheten allt tydligare inom Bondeförbundet. I början av 1930 skickade dåvarande ordföranden i Stockholms läns valkretsförbund av Bondeförbundet en skrivelse till konungen där han gick till hårt angrepp mot nationalekonomin som akademisk disciplin. Nationalekonomin befanns vara "en falsk lära" med lönsamheten som "den enda ledstjärnan för vårt ekonomiska handlande":

Resultatet har blivit, att enorma förmögenheten samlat sig på ett fåtal händer, till det mesta hos invandrade judar, under det att bondebefolkningen gått sin undergång till mötes (Andersson 1930:5).

Nationalekonomin uttryckt som klassisk liberalism knyts här samman med antisemitismen. Det var enligt ordföranden i Stockholms län, Adolf Anderson å Ekebo, judarnas fel att det svenska jordbruket vid 1930-talets början befinner sig i kris. Anderson menade även att "penningjudarna" mobiliserat de krafter inom svenskt näringsliv – byråkrati och exportindustri – vilka hade ekonomisk fördel av att de produktiva samhällslagren – jordbruksbefolkningen – hölls nere. Därför krävdes en ändring av lagstiftningen. Anderson menade i sin skrivelse att Kungl. Maj:t bli skulle ta "initiativ till sådana ändringar av gällande lagar och förordningar"

att personer av judisk eller annan främmande börd som yrkesmässigt bedriver falska läror måtte kunna ur riket

utvisas, även om de äro svenska medborgare

att sådana folkrepresentanter, som bevisligen för egen slem vinnings skull sålt sig till penningjudarna och förrått svenska folkets sak, måtte kunna ådömas mera effektiva straff (Anderson 1930:13–14)

I slutet av 1930-talet uppmärksammades flyktingfrågan. Den direkta anledningen var att judar i allt högre utsträckning började fly från Nazityskland eller av Nazityskland ockuperade områden. Under vårvintern 1939 framställde Kungl. Maj:t anslag till flyktingars uppehälle och utbildning i Sverige. I anslutning till denna proposition motionerade Bondeförbundet i såväl den första som andra kammaren om avslag med motiveringen att anslaget om 500 000 kr i stället skulle användas för utbildning till bortrationaliserade småbrukare.

Den debatt som följde i anslutning till riksdagsbeslutet visar två argumentationslinjer i Bondeförbundets flyktingpolitik: (1) omsorg – i första hand – om den egna befolkningen och (2) en ohämmad xenofobi uttryckt i antisemitism. Den förra linjen åskådliggörs av Erik von Helands inlägg i första kammaren medan den andra knyts till Otto Walléns anförande i den andra kammaren.

von Heland (FK 1939, 12:22–23) ansåg att reaktionen mot en alltför välvilligt inställd flyktingpolitik skulle bli kraftig på landsbygden, där befolkningen på många sätt kände sig tillbakasatt av staten. "Icke nog med att jordbrukarklassen påtvingats betydligt sämre levnadsstandard än andra levnadsgrupper, utan landsbygdens folk möter även andra besvärligheter". von Heland föreslog att hjälp i första hand skulle ges till Sveriges egna behövande i stället för till flyktingar.

Otto Walléns inlägg i den andra kammaren var helt igenom antisemitiskt. Wallén antog att det av regeringen föreslagna anslaget skulle användas för judar och enkannerligen judiska läkare. Wallén sade sig ha förståelse för att penningmedel ställdes till förfogande för judar utomlands men

låt oss icke taga in dem och lära dem yrken i Sverige, så att de bliva konkurrenter till svenska yrkesmän och så småningom assimileras med den svenska folkstammen. Den asiatiska folkstammen passar icke i sällskap med vår hyggliga svenska folkstam . . . Låt oss visa humanitära känslor, om det gäller att skicka pengar utomlands och att sända judar till utlandet, men låt svenskt arbete förbehållas svenskarna och låt oss hålla det svenska blodet rent (AK 1939, 12:34).

Skillnaden mellan von Helands och Walléns argumentering var att den förre – kanske av taktiska skäl – gömde sig bakom ett citat taget ur den socialdemokratiska tidningen Örebro-Kuriren, vilken fastslog att den redan befintliga judebefolkningen i Sverige icke önskade någon ny invandring av judiska flyktingar.

Wallén framstod däremot som förespråkare för en renodlad antisemitism, något som han också ärligt och öppenjärtigt erkände inför den andra kammarens ledamöter. För Wallén kom de "svenska problemen" i andra rummet. I första hand fördömde han judarna som samhällets verkliga parasiter. Även Otto Wallén citerade andra källor – bl a Bengt Lidforss – vilka av förstäliga skäl genomgående var antisemitiska. För Wallén gällde den i Tredje Riket av nationalsocialisterna myntade uppfattningen att judarna var upphovet till all ondska i världen.

I Bondeförbundets grundprogram 1933 återfanns den tidigare citerade rasparagrafen i dess – från år 1920 – ursprungliga ordalydelse. I 1933 års program fanns också – bredvid de traditionella förslagen om en förbättrad ekonomisk situation för jordbruket – inslag med tonvikten lagd på en under mellankrigstiden vanligt förekommande samhällsvision: en historisk nationalism förverkligad genom klassgemenskap. Till denna vision länkades helt naturligt den rasbiologiska och invandrarfientliga uppfattningen.

År 1934 utgavs en broschyr – *Vår nationella grundåskådning* – vilken kan betraktas som ett komplement till 1933 års grundprogram. Som författare till broschyren står sedermera partisekreteraren och riksdagsmannen Ferdinand Nilsson. Här betonades bl a den nationellt kulturella uppgiften att bevara den svenska folkstammen:

För svensk nationell kulturpolitik är det svenska folket en oundgänglig förutsättning. Bondeförbundet reser även bestämt och klart kravet på en svensk befolkningspolitik. Som en nationell uppgift betona vi den svenska folkstammens bevarande mot inblandning av mindervärdiga utländska raselement samt motverkande av icke önskvärda främlingar . . . det är ej blott mindervärdiga utlänningar det gäller, utan även sådana som ur synpunkten av svenskhetens bevarande i Sverige framstå som icke önskvärda. Det är icke fråga om raschauvinism, än mindre om rashat. Andra folk må ha sitt värde, men för att det i Sverige skall vara tal om en svensk kulturinsats, måste Sverige vara bebott och behäskat av svenskar (Nilsson 1934:9).

I broschyren framhävs också nödvändigheten av en stark stat för att garantera ett fritt samhällsskick. En försvagad svensk statsmakt kunde leda till den situation som uppstår när kulturnationer avrustar: större inflytande för mindre kultiverade hel- eller halvbarbariska folk.

5. Bondeaktivismen under mellankrigstiden

För den pånyttfödda bonderörelsen framstod strukturförändringarna vid sekelskiftet – övergången från traditionellt bondesamhälle till modernt industrisamhälle – som den egentliga drivkraften till handling. Industrialiseringen innebar att de ekonomiska förhållandena försämrades för landsbygdsbefolkningen. Det familjebaserade självhushållet fick allt svårare att hävda sig gentemot den kapitalistiska marknadsekonomi. Jordbruken var även skuldsatta, vilket i en kristid med höga räntor var ytterst bekymmersamt. Storfinansen, industrin och bankerna ansågs därför vara ett hinder för jordbrukets framtid.

Industrin och städerna betraktades som det största hotet mot, en genom århundraden, nedärvd bondekultur. Lockelsen från städerna gav även upphov till bekymmer för bonderörelsen: emigrationen, flykten till städerna och ett stigande födelseunderskott undergrävde alltmera jordbrukets ställning som landets modernäring och livsnerv. För att hejda den negativa trenden manade bondepartierna till nationellt uppvaknande där Sveriges hävder i svunnen tid framställdes som ett verk av allmogen.

Bondeteoretikernas och rasbiologernas syn på samhällsutvecklingen framstår i denna kontext som logiskt sammansatt.

(A) det fanns ett storkapitalistiskt överklassskikt, vilket var skadligt för samhället därför att

(1) kapitalismen – som ekonomiskt system – med truster, karteller, monopol och banker ville parasitera och profitera på den jordbrukande befolkningen

och därför att

(2) överklassen, trots att den var biologiskt bäst utrustad, på grund av begränsad reproduktion, ej kunde betraktas som den för landet mest rasdugliga klassen

(b) det fanns även ett socialistiskt arbetarskikt vilket var skadligt för samhället därför att

- (1) socialismen – som ekonomiskt system – ville konfiskera den egendom som ”bonden” sedan urminnes tider brukat som sin egen och som varit hans levebröd

och därför att

- (2) industriarbetarna med sin degeneration och rasoduglighet ej var skickade att för framtiden sörja för ett bevarande av den nationella kulturen

Konflikten land–stad var i egentlig mening en ekonomisk konfliktdimension där den jordbrukande befolkningen befann sig i underläge. Den förändrade ekonomiska tyngdpunkten – från land till stad – orsakade förskjutningar i den demografiska sfären. De mest produktiva skikten sökte sig till de urbana områdena. I denna situation kom rasbiologin de bondepolitiska parti-strategerna till hjälp. Industrin, städerna och flykten från landsbygden framstod inte längre som endast en konflikt mellan olika ekonomiska intressen.

Nu kunde städerna framställas som ett Sodom och industriarbetarna betraktas som degenerativa och fördärvliga för landets kulturtraditioner, medan den jordbrukande befolkningen – i synnerhet de självägande bönderna – sköts fram som de rasdugligaste individerna i samhället och som en garanti mot ett kulturellt förfall. På detta sätt kunde bondeaktivisterna, under 1920- och 1930-talet, med rasbiologins hjälp gå till attack mot det expanderande industrisamhället. I denna bondeaktivism förenades antisocialism, antikapitalism och rasbiologi helt i enlighet med vad som anförts av de tidiga lokala ”bondeförbunden” i Tyskland under decennierna före sekelskiftet. Att denna bondeaktivism senare kom att försvagas och bli allt mindre rumsren har flera förklaringar, vilka emellertid inte skall utredas i detta sammanhang.

Mot bakgrund av vad som framkommit i denna uppsats är det kanske inte så förvånande att den rasbiologiska aktivismen återigen dyker upp i samband dagens flyktingmottagning. De tankegångar som har kommit till uttryck inom Sjöbo-centern låter ibland som ett eko från 1920- och 1930-talet om blott med vissa ändrade betoningar. Det är i detta sammanhang viktigt att komma ihåg sambandet mellan kultur och tradition. Ett vanligt antagande är att kulturella beteenden under en viss given tidsrymd avsätter spår i framtida generationers beteenden. Detta gäller inte minst vad som betecknas som politiska kulturer. Och,

till sist: hur många av dagens politiska partier refererar inte till svunna tiders hävder och bedrifter?

Litteraturförteckning

- Alapuro, R (1980), ”On the Political Mobilization of the Agrarian Population in Finland: Problems and Hypotheses” i Torsvik, P (ed) (1980), a a.
- Angröss, W T (1959), ”The Political Role of the Peasantry in the Weimar Republic” i *Review of Politics* 21 (1959).
- Anderson, A (1930), Svensk Bondepolitik: Statsmakerna och den svenska livsmedelsproduktionen. En skrivelse till Konungen. Stockholm 1930.
- Andrén, G (1937), Tvåkamarsystemets tillkomst och utveckling i *Sveriges Riksdag band IX*. Stockholm 1937.
- Blackbourn, D (1984), ”Peasants and Politics in Germany 1871–1914” i *European History Quarterly* 14 (1984).
- Bondeförbundets extra riksstämma den 8 och 9 januari 1921 sammankallad för behandling av det från förtroenderådets sida framlagda förslaget om Bondeförbundets sammanslagning med Jordbrukarnas Riksförbund. Gävle 1921.
- Broberg, G (1988), ”Statens institut för rasbiologi – tillkomsten” i *Kunskapens trädgårdar*. Stockholm: Atlantis.
- Dovring, F (1953), *Agrarhistorien*. Stockholm: Hugo Gebers förlag.
- Evans, R J (ed) (1978), *Society and Politics in Wilhelmine Germany*. London: Croom Helm.
- Farr, I (1978), ”Populism in the Countryside: The Peasant Leagues in Bavaria in the 1890s” i Evans, R J (ed) (1978) a a.
- Friedrich, C J (1937), ”The Agricultural Basis of Emotional Nationalism” i *Public Opinion Quarterly* 1 (1937).
- Gollwitzer, H (1977), *Europäische Bauernparteien im 20. Jahrhundert*. Stuttgart: Gustav Fischers Verlag.
- Gollwitzer, H (1977), ”Europäische Bauerndemokratie im 20. Jahrhundert” i Gollwitzer, H (ed) (1977), a a.
- Hagen, E (1957/58), ”The process of Economic Development” i *Economic Development and Cultural Change* 5 (1957/58).
- Hunt, J (1974), ”Peasants, Grain Tariffs, and Meat Quotas: Imperial German Protectionism Reexamined” i *Journal of Contemporary History* 7 (1974).
- Hunt, J (1975), ”The 'Egalitarianism' of the Right: The Agrarian League in Southwest Germany, 1893–1914” i *Journal of Contemporary History* 10 (1975).
- Håkansson, S O (1959), *Svenska valprogram del I 1902–1952*. Göteborg 1959: Statsvetenskapliga inst.
- Jackson, G (1974), ”Peasant Political Movements in Eastern Europe” i Landsberger, H (ed) (1974), a a.
- Johanson i Hallagården, G (1928), *Anteckningar till Bondeförbundets historia*. Stockholm: författarens förlag.

- Kerblay, B (1971), "Peasant Economy as a Category in Economic History" i Shanin, T (ed) (1971), a a.
- Kjellman, J (1922) *Bondepolitiska funderingar I*.
- Landsberger, H (ed) (1974), *Rural Protest: Peasant Movements and Social Change*. London: Macmillan.
- Lewis, G (1978), "The Peasantry, Rural Changes and Conservative Agrarianism: Lower Austria at the turn of the Century" i *Past and Present* 81 (1978).
- Lipset, SM och Rokkan S (1967), "Cleavages Structure, Party Systems and Voter Alignments" i Lipset, SM och Rokkan, S (eds) (1967), a a. New York: The Free Press.
- Lipset, SM och Rokkan, S (eds) (1967), *Party Systems and Voter Alignments*. New York: The Free Press.
- Lipset, SM (1971), *Agrarian Socialism: The Cooperative Commonwealth Federation in Saskatchewan: A Study in Political Sociology*. Berkeley: University of California.
- Loomis, CP - Beagle, J (1946), "The Spread of German Nazism in Rural Areas" i *American Sociological Review* 11 (1946).
- Lundborg, H (1921), "Degenerationsfaran" i *Svensk Tidskrift* (1921).
- Lundborg, H (1934), *Västerlandet i fara: Befolkningsfrågor i biologisk och rashygienisk belysning*. Göteborg: Ernst V Hanssons förlag.
- Micaud, C (1955), "The Basis of Communist Strength in France" i *Western Political Quarterly* 8 (1955).
- Mohlin, Y (1989), *Bondepartierna och det moderna samhället: En studie av svensk agrarianism*. Umeå Universitet: Statsvetenskapliga inst.
- Moeller, R (1981), "Peasant and Tariffs in The Kaiserreich: How Backward were the Bauern" i *Agricultural History* 55 (1981).
- Nilsson, F (1934), *Vår nationella grundåskådning*. Malmö 1934.
- Redfield, R (1961), *The Little Community and Peasant Society and Culture*. Chicago: Phoenix Books.
- Reuterskiöld, CA (1926), *Hvad är, vill och gör Bondeförbundet?* Uppsala 1926.
- Riksdagens protokoll jämte bihang 1920, 1922 och 1939.
- Seton-Watson, H (1967), *Eastern Europe Between the Wars 1918-1941*. New York: Harper and Row.
- Shanin, T (ed) (1971), *Peasant and Peasant Societies*. Reading: Penguin Books.
- Stavenhagen, R (1970), *De sociala klasserna i jordbrukssamhället*. Stockholm: Rabén och Sjögren.
- Stinchcombe, A (1961/62), "Agricultural Enterprise and Rural Class Relations" i *American Journal of Sociology* 67 (1961/62).
- Snowden, FM (1977), "On the Social Origins of Agrarian Fascism in Italy" i *Arch. Europ. Socio.* XXIII (1977).
- Thorner, D (1971), "Peasant Economy as a Category in Economic History" i Shanin (ed) (1971), a a.
- Torsvik, P (ed) (1980), *Mobilization, Center-Periphery Structures and Nationbuilding*. Bergen: Universitetsforlaget.
- Urwin, D (1980), *From Ploughshare To Ballotbox*. Oslo: Universitetsforlaget.
- Winkler, HA (1976), "From Social Protectionism to National Socialism: The German Small-Business Movement in Comparative Perspective" i *Journal of Modern History* 48 (1976).
- Wohlin, N (1918), *Den politiska bonderörelsen i Sverige och dess framtidsuppgifter*. Föredrag vid ett bondeting i Härnösand den 7 juli 1918. Uppsala 1918.